

Adina Dragomirescu

SUPINUL DIN ISTROROMÂNĂ

1. INTRODUCERE

Deși în lucrările de dialectologie se spune că, asemenea celorlalte dialecte istorice românești sud-dunărene, istroromâna nu are supin, studiul corpusurilor de istroromână accesibile a scos la iveală contexte care pun la îndoială validitatea acestei afirmații.

În cele ce urmează, vom prezenta punctul de vedere al lucrărilor de dialectologie, după care vom expune exemplele pe care le considerăm problematice pentru teza absenței supinului din istroromână. În final, după expunerea posibilelor justificări pentru apariția acestor forme, vom propune o explicație internă pentru existența acestei forme nonfinite în istroromână.

2. CE SPUN LUCRĂRILE DE DIALECTOLOGIE?

Unele dintre lucrările de dialectologie românești vorbesc explicit despre absența supinului din istroromână: „Astfel, la nivelul modurilor se constată **absența „supinului”** (s.n., A.D.) (ca și în celelalte dialecte sud-dunărene) și dispariția conjunctivului (...)” (Caragiu Marioțeanu 1975: 202); „Astfel, ca și în celelalte dialecte românești, constatăm **absența „supinului”** (s.n., A.D.), dispariția conjunctivului, a infinitivului lung.” (Caragiu Marioțeanu *et al.* 1977: 223). În alte lucrări, supinul este omis din prezentarea formelor verbale nonfinite: în Sârbu și Frățilă (1998: 26–27) sunt descrise formele nonfinite: infinitivul, participiul, gerunziul, iar la Kovačec (1971: 131) apare următoarea afirmație: „În istroromână formele nepersonale ale verbului sunt infinitivul, participiul și gerunziul”. Într-o lucrare mai recentă (Zegrean 2012), nu este deloc adus în discuție supinul.

O discuție mai amplă apare la Kovačec (1984: 574): „Formele nepersonale ale verbului istroromân sunt infinitivul (cu caracteristicile sintactice și semantice generale ale infinitivului croat čakavian, respectiv cel italian), participiul (participiul propriu-zis cu ajutorul căruia se formează perfectul și adjectivul verbal, care exprimă morfologic categoria de gen și de număr și care se întrebuițează în special pentru formarea pasivului) și gerunziul („adverb verbal” care se formează de la verbele imperfective și iterative pentru a exprima ideea „simultaneității”) (...). În Žejân (în sud foarte rar), cu sensul abstractului verbal (adeseori desemnează numai rezultatul

acțiunii), se întrebuițează și forme în *-ātu*, *-útu* și *-ítu*, mai rar *-ețtu* care nu au nici forme de plural, nici forme cazuale (*arātu* „ararea, arătura”, *bețútu* „băutul, acțiunea de a bea”, *mâncātu* „mâncarea, acțiunea de a mânca”, *cosítu* „cosirea, cositul”, *ântrebātu* „întrebarea, actul întrebării”, *copețtu* „acțiunea de a săpa”). Formele fără articol sunt extrem de rare (*čésta arat*). Aceste forme trebuie considerate ca relicve, fiindcă nu pot fi derivate de la orice verb (între altele, ele lipsesc complet de la conjugarea a 3-a; la verbe împrumutate nu apar decât în mod excepțional). Frățilă (2011: 6–7) menționează existența unor derivate cu *-at*, cu valoare substantivală: *rugât* „rugămintă, rugăciune” și *sculat* „înviere”. Formele menționate de aceste două lucrări corespund supinului nominal din dacoromână.

3. SUPINUL DIN ISTROROMÂNĂ. DATE ÎNREGISTRATE ÎN CORPUS

Parcurgând textele istroromâne la care am avut acces, am identificat exemple care pun la îndoială absența supinului din această varietate sud-dunăreană¹. Contexte relevante au fost identificate numai în GDC, LM și SF²; în celelalte corpusuri de istroromână (SP, TC, CC, AK, AD) nu apar astfel de contexte.

Morfologia formelor de supin este identică cu cea din dacoromână: supinul este omonim cu participiul trecut masculin singular și este precedat de prepozițiile *de* și *la*. Utilizarea formelor de supin nu este însă identică în istroromână și în dacoromână, existând atât contexte comune (3.1.), cât și diferite (3.2.).

3.1. CONTEXTE COMUNE CU DACOROMÂNĂ

(i) Supinul cu regent nominal și după verbul copulativ *a fi* sunt atestate în istroromână și reprezintă și primele contexte din româna veche (vezi Dragomirescu 2013: 101–103, SOR 2016: 253–255):

- (1) *Ur âre fil', ur fil'. E âncă-i fil'a de meritât* (SF, 57)
‘Unul are copil, un fiu. Și fata-i e încă de măritat’
- (2) *Și totu-i de cumparât, čegód, čegód* (SF, 119, 203)
‘Și totul e de cumpărat, orice, orice’.

¹ De altfel, și meglenoromâna are structuri cu supinul. Acestea au fost semnalate de Atanasov (2002: 235–236), care consideră nu că meglenoromâna nu a avut supin, ci că această formă este în regres. Vezi și Dragomirescu (2013: 162–186) pentru mai multe contexte cu supin în meglenoromână, extrase din atlasele dialectale.

² În SF și în LM, toate exemplele relevante sunt din varietatea nordică, mai precis din Jeian, ceea ce concordă cu observațiile lui Kovačec (1984: 574) despre „abstractele” verbale; în GDC nu se precizează localizarea textelor.

(ii) Supinul apare și după verbul *a avea*:

- (3) *Nec-avem de prejivît de poidî și de-nvestî* (SF, 190)
 CONJ=avem DE_{SUP} supraviețui.SUP de mânca.INF și de=îmbrăca.INF
 ‘Să avem de supraviețuit, de mâncat și de îmbrăcat’.

(iii) Supinul apare în construcția *e greu de...*:

- (4) *Ie tîre de lucrât* (SF, 63, 287)
 ‘E greu de lucrat’
 (5) *Medîjia e chiaro lihchea de facut* (GDC, 42)
 ‘Leacul e foarte ușor de făcut’.

(iv) Supinul cu valoare finală este precedat de prepoziția *la* ((6)–(8)), mai rar de prepoziția *de* (9):

- (6) *Verza purem la k’isêit* (SF, 222)
 ‘Varza o punem la acrit’
 (7) *pac âv mes ômu la dormît* (SF, 60)
 ‘Atunci a mers omul la dormit’
 (8) *pus la facût* (SF, 66)
 ‘pus la făcut’
 (9) *Și io l-âm luât de durmît* (SF, 47)
 ‘Și eu l-am luat să doarmă’

(v) Supinul cu valoare temporală este precedat tot de prepoziția *la*:

- (10) [*Carle cînta cînd toț omiri plăngu?*] *Prevtu la zacopeit, la mîrtveț* (LM, 170)
 ‘Cine cântă când toți oamenii plîng? Preotul la înmormântare/îngropat, la mort’ (ghicitoare)
 (11) *Io voi tot cumpara ce fure triba la însurat* (LM, 172)
 ‘Eu voi cumpăra tot ce este nevoie la însurat’

(vi) Supinul în tiparul de tematizare a predicăției apare fără *de*, spre deosebire de dacoromână:

- (12) *Semirât salata, semirât va fi* (SF, 273)
 ‘De semănat salata, va fi semănată’.

Exemplul (12) este interesant prin prezența complementului direct, *salata*, care demonstrează că forma subliniată este, într-adevăr, verbală, din moment ce

este aptă să atribuie cazul acuzativ. Acesta este singurul exemplu cu supin urmat de un complement direct în acuzativ, celelalte exemple reprezentând situații de supin ambiguu categorial (verbo-nominal).

3.2. CONTEXTE DIFERITE DE DACOROMÂNĂ

(i) Supinul cu regent nominal apare și în alte contexte decât cele specifice dacoromânei, diferențele fiind vizibile atunci când se compară textul istroromân cu transpunerea în dacoromână:

- (13) a. *Ranele de ars se majesc cu ulie* (GDC, 42)
‘Rănila de la arsuri se ung cu ulei’
b. drom. **rănila de ars*
- (14) a. *Vițu de beiuț e din cele măi degradeate vițe* (GDC, 64)
‘Viciul băutului este dintre cele mai înjositoare’
b. drom. **viciul de băuț*

(ii) Supinul cu regent verbal apare și după alte verbe și precedat și de alte prepoziții decât cele din dacoromână; în exemplele (b) din lista de mai jos, se observă că, dacă se face corespondența exactă cu dacoromâna, exemplele sunt negramaticale:

- (15) a. *Lemne opilim și poțipeim ăsta și poslujim de ărs* (SF, 256)
‘Lemnele le tăiem cu fierăstrăul și le spargem, asta, și le folosim la ars’
b. drom. **le folosim de ars*
- (16) a. *Ranele facute de opărit ali de ars se remediesc șa* (GDC, 41)
‘Rănila făcute prin opărit sau prin ardere se vindecă așa’
b. drom. **rănila făcute de opărit sau de ars*
- (17) a. *de pričast nu-i vājno de merităt se* (SF, 136, 295)
‘Pentru a se mărita, spovedania nu-i importantă’
b. drom. **Spovedania nu e importantă de măritat se*

Exemplul (17) este interesant și prin prezența cliticului reflexiv *se*, postpus supinului. Este cunoscut faptul că supinul din dacoromână nu este compatibil cu cliticele pronominale, proprietate care pare să nu caracterizeze și supinul din istroromână. Poziția cliticului reflexiv este explicabilă prin influența limbii croate, în care, ca și în alte limbi slave, encliza reflexivelor este un fenomen extrem de frecvent. În absența unui număr concludent de exemple, aceasta este însă numai o ipoteză, care trebuie testată cu vorbitori nativi.

(iii) Supinul cu valoare modală este precedat de prepoziția *far* ‘fără’ + *de*:

- (18) *au un an de zile beiut far de platit* (LM, 118)
 ‘au băut un an fără să plătească’

4. CUM SE EXPLICĂ EXISTENȚA SUPINULUI DIN ISTROROMÂNĂ

Prezența supinului în istroromână se poate explica în cel puțin trei moduri.

În prima ipoteză, supinul din istroromână are aceeași evoluție ca și cel din dacoromână. Această ipoteză este însă contrazisă de faptul că, așa cum am arătat mai sus, contextele în care se folosește supinul în dacoromână și în istroromână nu sunt identice. În plus, dacă avem în vedere faptul că istroromâna s-a desprins de română în secolul al XIII-lea (Vasilii și Ionescu-Ruxăndoiu 1986: 12–13; vezi o sinteză mai recentă la Maiden 2016) și că tiparele cu supin ambiguu categorial și cele cu supin verbal erau încă extrem de limitate în secolul al XVI-lea (Dragomirescu 2013), atunci putem presupune că în momentul separării dialectale supinul ambiguu și cel verbal erau și mai limitate, dacă nu chiar absente, din dacoromână.

Cea de-a doua ipoteză ar fi aceea că supinul din istroromână este rezultatul contactului lingvistic cu limbile slave, în speță cu limba croată, dat fiind că majoritatea vorbitorilor de istroromână din Istria sunt și vorbitori de croată. În Dragomirescu (2013: 71–81), am arătat că supinul din dacoromână nu poate fi pus pe seama contactului cu limbile slave, mai precis nu se poate explica nici prin influența livrescă a slavonei bisericești, nici prin contactul cu limbile slave moderne. Justificarea este dată de contextele extrem de limitate de utilizare a supinului atât în slavonă, cât și în limbile slave moderne care au conservat supinul (slovena și soraba de sus; ceha, în câteva construcții fixe; croata, numai dialectal): în limbile slave, supinul se folosește/folosea exclusiv cu valoare finală, după verbe de mișcare. Același tip de explicație se poate aplica și pentru istroromână: chiar și din exemplele limitate numeric din secțiunea anterioară se vede că supinul din istroromână are contexte variate de utilizare. În croată, situația supinului diferă în cele două dialecte principale: în dialectul kajkavian, mai apropiat de slovenă, supinul continuă să se folosească după verbe de mișcare, pe când în dialectul čakavian, care este în contact direct cu istroromâna, supinul a dispărut probabil prin secolul al XIII-lea, fiind înlocuit de infinitiv (vezi Grošelj 2014 și bibliografia). Excludem și posibilitatea ca aceste forme să copieze forme de trecut sintetic din croată, care pot fi asemănătoare formal cu supinul/participiul românesc, ca urmare a faptului că valoarea temporală pe care o exprimă formele de supin din istroromână nu este cea de trecut (vezi, mai ales, exemplele (1)–(9)).

Cea de a treia ipoteză este și cea pe care o susținem: ca și dacoromâna (vezi Dragomirescu 2013), istroromâna a avut de la început supine substantivale (abstractele verbale despre care vorbește Kovačec 1984). Printr-un proces de gramaticalizare favorizat de oscilațiile de articulare a acestor substantive după prepoziții, aceste structuri au ajuns să fie reinterpretate ca forme verbale nonfinite. Așadar, deși originea formelor de supin ambiguu și verbal este, probabil, aceeași – adică formele de supin nominal –, evoluția acestor forme s-a făcut independent în dacoromână și în istroromână, cu rezultate asemănătoare, dar nu identice. Frecvența mai redusă a supinului³ din istroromână, față de dacoromâna modernă, se explică prin mai buna conservare a infinitivului în istroromână, în contexte în care dacoromâna actuală preferă supinul: după regenți nominali (19), după verbul *a fi* (20), după verbul *a avea* (21), după anumite adjective (22), după verbe de mișcare (23). Frecvența mică a supinului verbal (cu un complement direct – (12)) este, alături de alte fenomene arhaice, încă una dintre asemănările dintre istroromână și româna veche.

- (19) a. *cân verire vremea de ănsura, cire ăi de ănsura* (TC, 139)
‘când vine vremea de însurat, cine e de însurat’
b. *o fi’ e de marita* (TC, 130)
‘o fată de măritat’
c. *Avem cosilnița, mașina de cosi* (SF, 200)
‘Avem cositoare, mașină de cosit’
d. *l’av vișe vote dus ceva de mânca* (TC, 118)
‘i-a dus ceva de mâncat de mai multe ori’
- (20) a. *Platit-l’-a cea ce-a fost de plati* (TC, 16)
‘I-a plătit ce a fost de plătit’
b. *cât ăi za plati* (TC, 109)
‘cât e de plătit’
- (21) *când avém de lucră* (SF, 111)
‘când avem de lucrat/lucru’
- (22) *Ke noi nú smo búri de mânca* (SF, 152)
‘Că noi nu suntem buni de mâncat/să mâncăm’
- (23) *când a mes ara* (TC, 85)
‘când a mers la arat’.

³ Poziția conjunctivului nu credem că a influențat în mod direct crearea independentă a supinului în istroromână. „Dispariția” conjunctivului, despre care se vorbește în Caragiu Marioțeanu (1975: 202), Caragiu Marioțeanu *et al.* (1977: 223) nu trebuie înțeleasă ca o înlocuire/dispariție a acestei forme verbale, ci numai ca o pierdere a distincției morfologice dintre indicativ și conjunctiv, încă vizibilă în dacoromână la persoana a III-a. De altfel, Kovačec (1971: 123, 150, 1984: 575) arată că numai pentru verbul *a fi* există forme speciale de conjunctiv, pentru celelalte verbe folosindu-se conjuncțiile *neca* sau *se* plus indicativul.

Exemplele de la (16) (compară cu (1)), de la (18) (compară cu (3)), de la (20) (compară cu (7)) arată că și în istroromână, ca și în dacoromână, supinul și infinitivul se folosesc în variație în unele contexte.

5. CONCLUZII

Istroromâna cunoaște forme verbale identice morfologic cu supinul din dacoromână, ignorate până acum în lucrările de specialitate. Unele contexte de utilizare sunt comune cu dacoromâna, altele sunt diferite. Dat fiind că aceste forme nu apar în toate textele analizate, ci numai în texte din graiul nordic (din Jeian), se poate presupune că existența supinului este încă una dintre trăsăturile care diferențiază graiurile de nord de cele de sud.

Folosirea extrem de limitată a supinului în croată (deloc în dialectul din zona în care croata și istroromâna se suprapun) exclude ipoteza că supinul din istroromână a rezultat prin contact lingvistic. Comparăția cu româna veche (care, cel puțin în secolul al XVI-lea, cunoștea contexte mai limitate de utilizare a supinului, în comparație cu limba actuală), precum și existența unor contexte diferite de utilizare, sugerează că supinul din istroromână s-a dezvoltat independent de cel din dacoromână.

CORPUS

- AD = Antonio Dianich, *Vocabolario istroromeno-italiano. La varietà istroromena di Briani ('Bæršćina)*, Pisa, Edizioni ETS, 2010.
- AK = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramaticom i tekstovima)*, Pula, 1998.
- CC = Traian Cantemir, *Ciripiri ciribire*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice „Glasul Bucovinei”, 1935.
- GDC = Andrei Glavina, Const. Diculescu, *Calindariu lu rumeri din Istrie*, București, Ștampa Gutemberg, 1905.
- LM = Leca Morariu, *Lu Frați Noștri. Libru lu Rumeri din Istrie*, Suceava, Editura Revistei „Făt-Frumos”, 1928.
- SF = Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.
- SP = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne, I. Texte*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1906.
- TC = *Texte istroromâne culese de Traian Cantemir*, București, Editura Academiei, 1959.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române.
- Caragiu Marioțeanu 1975 = Matilda, Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Caragiu Marioțeanu et al. 1977 = Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

- Dragomirescu 2013 = Adina Dragomirescu, *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic. Šupinul*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Frățilă 2011 = Vasile Frățilă, „Formarea cuvintelor în dialectul istroromân”, *FD*, XXX, p. 5–20.
- Grošelj 2014 = Robert Grošelj, „The supine and the supine clause in South Slavic languages”, *Zeitschrift für Slawistik*, 59, 3, p. 301–324.
- Kovačec 1971 = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei.
- Kovačec 1984 = August Kovačec, „Istroromâna”, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 550–591.
- Maiden 2016 = Martin Maiden, „Romanian, Istro-Romanian, Megleno-Romanian, and Aromanian”, în: Adam Ledgeway, Martin Maiden (eds), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, Oxford, Oxford University Press, 91–125.
- Sârbu, Frățilă 1998 = Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord.
- SOR 2016 = Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
- Vasilii, Ionescu-Ruxăndoiu 1986 = Em. Vasiliu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limba română în secolele al XII-lea – al XV-lea (fonetică – fonologie – gramatică)*, București, Tipografia Universității din București.
- Zegrean 2012 = Iulia-Georgiana Zegrean, *Balkan Romance: Aspects of the Syntax of Istro-Romanian*, teză de doctorat, Universită Ca’Foscari Venezia.

THE ISTRO-ROMANIAN SUPINE

(Abstract)

On the basis of a corpus study the author shows that Istro-Romanian (a severely endangered historical dialect of Romanian, spoken in Istria, Croatia) possesses a non-finite verb-form morphologically identical to the Daco-Romanian supine. This form is used not only in contexts common to those of Daco-Romanian but also in specific contexts. After analysing the possible explanations for the existence of the supine in Istro-Romanian, the author hypothesizes that: the supine is an independent development of Istro-Romanian; it is not related to the Daco-Romanian supine and it is not influenced by the Croatian supine (being absent in the Croatian dialect spoken by bilingual Istro-Romanian speakers in the area).

Cuvinte-cheie: supin, istroromână, contact lingvistic.

Keywords: supine, Istro-Romanian, language contact.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13
Universitatea din București, Facultatea de Litere
București, Str. Edgar Quinet nr. 5–7
Institutul de Cercetări al Universității din București
Bd. Mihail Kogălniceanu nr. 36–46
adina_drag@yahoo.com*